विशेषकालोऽभिधीयते। तत्रादौ वर्णभेदेन ऋतुभेदस्य मुख्यता यथा ह प्रमि० कश्यपः। "ऋतौ वसन्ते विप्राणां ग्रीष्मे राज्ञां शरद्यथो। विशां मुख्यञ्च सर्व्वेषां द्विजानाञ्चोपरायनम्"। नारदः "शरद्ग्रीष्मवसन्तेषु व्युत्क्रमाच्च द्विजन्मनाम्। मुख्यं साधारणं तेषां व्रतं माघादिपञ्चसु"। नि० सि० गर्गः। "विप्रं वसन्ते क्षितिपं निदाघे वैश्यं घनान्ते व्रतिनं निदध्यात्। माघादिशुक्रान्तकपञ्चमासाः साधारणं वा सकलद्विजानाम्"। शुक्रोज्यैष्ठः। माघादिमासप्राशस्त्यमाह हेमाद्रौ ज्योतिषे"। "माघादिषु च मासेषु मौञ्जी पञ्चसु शस्यते"। अन्यत्रापि। "ब्राह्मणक्षत्रवैश्यानां माघादिष्वपि पञ्चसु। साधारणं तु सर्व्वेषां व्रतोपनयनं विदुः"। तत्र मासभेदे फलभेदः यथाह व्यव० च० सुरेश्वरः"। "माघे मासि महागुणोधनपतिः प्राज्ञोधनी फाल्गुने मेधावी भवति व्रतोपनयने चैत्रे च वेदान्वितः। वैशाखे सुभगः सुखी पटुमतिर्ज्यैष्ठे वरिष्ठोबुधोऽप्याषाढेऽपि महाविपक्षविजयी ख्यातो महापण्डितः"। कृत्यचि० "माघे द्रविणशीलाढ्यः फाल्गुने च दृढव्रतः। चैत्रे भवति मेधावी वैशाखे कोविदोभवेत्। ज्यैष्ठे गहननीतिज्ञ आषाढे क्रतुभाजनम्। शेषेष्वन्येषु रात्रिः स्यान्निषिद्धं निशि च व्रतम्"। निषिद्धमिति विप्रक्षत्रियविषयं न वैश्यपरं तस्य "शरदि वैश्यमिति" श्रुत्या प्रागुक्तकाश्यपेन च शरय्युपनयनविधानात्। यत्तु "विप्रस्य क्षत्रियस्यापि व्रतं स्यादुत्तरायणे। दक्षिणे च विशां कार्य्यं नानध्याये न संक्रमे" इति गर्गवचने चकारात् विप्रक्षत्रयोर्दक्षिणायने उपनयविधानं तत् प्रायश्चित्तोपनयनपरमिति स० त० रघु०। वस्तुतः चस्त्वर्थे दक्षिणायने तु वैश्यस्य मुख्योपनयनपरम् "उदगयने आपूर्य्यमाणे पक्षे कल्याणे नक्षत्रे चूड़ोपनयनगोदानविवाहाः" आश्व० सूत्रं तु विप्रक्षत्रविषयम्। प्रायश्चित्तोपनयनपरत्वे "नानध्याये न संक्रमे" इति पर्य्युदासानुपपत्तिः अग्रे प्रदर्शयिष्याणगर्गवचनेन प्रायश्चित्तोपनयनस्यानध्यायेऽपि कर्त्तव्यतावगमात्। "जन्मलग्ननक्षत्रमासराशिषु उपनयनप्राशस्त्यमाह" कृत्यचि० लल्लः। "जन्मोदये जन्मसु तारकासु मासेऽथवा जन्मनि जन्मभे वा। व्रतेन विप्रो न बहुश्रुतोऽपि विद्याविशेषैः प्रथितः पृथिव्याम्"। "विवाहे मेखलाबन्धे जन्ममासं विवर्ज्जयेत्। विशेषाज्जन्मपक्षन्तु वशिष्ठाद्यैरुदाहृतम्" गर्गवाक्यं तु क्षत्रियवैश्यपरम् न तु ब्राह्मणविषयं लल्लवाक्यविरोधात्"। अथ पक्षनिर्णयः व्य० च०। "श्रेष्ठं पक्षमुशन्ति शुक्लमसितस्याद्यं त्रिभागं तथा रिक्तां प्रोज्झ्य तिथिं तथा त्वयनयोः सन्धिञ्च शेषाः शुभाः" इति आपूर्य्यमाणे पक्षे इत्यादिप्राप्तक्ताश्वलायनसूत्रम् "पक्षे च कृष्णेतरे" भुजबलभीमः। तिथिनिर्णयः। निर्णया० "तृतीयैकादशी ग्राह्या पञ्चमी द्वादशी तथा"। "द्वित्रीषु रुद्ररविदिक्प्रमिते तिथौ च कृष्णादिमत्रिलवकेऽपि न चापराह्णे" मु० चि०। निर्णया० व्यव० चम०। "न च षष्ठ्यामथाष्टम्यां पञ्चदश्यां न पर्व्वणि। रिक्तासु च न कर्त्तव्यं त्र्यहस्पृग्दिवसे तथा"। अष्टमीपञ्चदश्योरनध्य। यत्वेऽपि पृथगुपादानं नैमित्तिकविषयमेवमग्रेऽपि। "षष्ठ्यामशुचिरभार्य्यो रिक्तासु बहुदोषभाक्" सं० त०। "रिक्तायामर्थहानिः स्यात् पौर्णमास्यान्तथैव च। प्रतिपद्यपि चाष्टम्यां कुलबुद्धिविनाशनमिति"। अन्यत्रापि "सप्तम्यामष्टम्याम्प्रतिपदि रिक्तात्रयोदश्याम्। आयुर्व्विद्यानाशोव्रतबन्धे पञ्चदश्याञ्च"। "द्वितीया पञ्चमी षष्ठी सप्तमी दशमी तथा। त्रयोदशी तृतीया च शुक्ले श्रेष्ठाः प्रकीर्त्तिता" इत्यत्र सप्तमीत्रयोदश्योर्यत् प्राशस्त्यमुक्तं तद्वसन्ताभिप्रायेण। नि० सि० नारदेन व्यतिरेकमुखेण वसन्ते गलग्रहादिप्रतिप्रसवोक्तेः। यथा "विनर्त्तुना वसन्तेन कृष्णपक्षे गलग्रहे। अपराह्णे चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति"। गलग्रहमाह मदनरत्ने नारदः। "कृष्णपक्षे चतुर्थी च सप्तम्यादिदिनत्रयम्। त्रयोदशी चतुष्कञ्च अष्टावेते गलग्रहाः"। रा० मा० "आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते। गर्गादिमुनयः सर्व्वे तमेवाहुः गलग्रहम्"। दैवज्ञमनोहरे। "प्रदोषे निश्यनध्याये सन्ध्यागर्ज्जे गलग्रहे। मधुं विनोपनीतस्तु पुनः संस्कारमर्हति"। एवं दिशाचतुर्द्दीगस्त्रयोदश्यां यदा भवेत्। द्वादशी तत्र वर्ज्ज्या स्यात् गलग्रहतया मतेति ज्यो० वचनात् तादृशद्वादश्यावर्ज्यता। वृद्धगर्गः। "स्मृतिषूक्तानध्यायान् सप्तमीञ्च त्रयोदशीम्" वर्ज्जयेदित्यनुषङ्गः। तत्रानध्यायप्रदोषकालौ अनध्यायशब्दे १४५ पृ० दर्शितौ "अनध्याययेऽपि कर्त्तव्यं यस्य नैमित्तिकं भवेत्" वृद्धगर्गवचनात्। "प्रायश्चित्तोपनयनेऽनध्यायस्य न दूषकताऽपिकारात् कृष्णपक्षगलग्रहायोः समुच्चयः। "नो जीवास्तातिचारे सितगुरुदिवसे कालशुद्धौ व्रतं सत्" दीपिकोक्तेः समयाशुद्धिमात्रं वर्ज्जनीयम्। गुरुशुक्रास्तादिषूपनयने दोष-